

Z empirických výzkumů

Příprava mládeže na dělnická povolání

Zamyšlení nad jedním sociologickým výzkumem

PAVEL KUCHAR

Ústav marxismu-leninismu UK,
Praha

JIŘÍ ŠUBRT

Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ,
Praha

Proces přípravy mládeže na dělnická povolání prochází, podobně jako celá naše školská soustava, v současné době významnými proměnami. Nejde přitom jen o ty změny, které jsou průvodním jevem zavádění nové výchovně vzdělávací soustavy, ale i o další posuny, odrážející obecnější sociální a ekonomické procesy. Přestože jsme teprve v počátečním stadiu komplexní společenské přestavby, lze již dnes vysledovat některé její souvislosti, které se podstatnou měrou dotknou jak školství jako resortu, tak mladých lidí jako jedné ze základních sociálních skupin.

Problematicke přípravy mládeže na dělnická povolání byl věnován i výzkum, který na přelomu března a dubna 1988 realizoval Ústav pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu (1). Na některé zajímavé výsledky bychom chtěli upozornit v tomto článku. Jsme si ovšem současně vědomi, že jde o téma, které pochopitelně nelze jedním výzkumem veřejného mínění komplexně obsáhnout. Seriózní analýza problému si žádá širokou znalost poznatků i z jiných informačních zdrojů (statistických šetření, sociologických výzkumů prováděných přímo v SOU apod.). Na druhé straně – vzhledem k tomu, že ve výzkumech veřejného mínění je dotazován soubor lidí reprezentujících celou dospělou populaci ČSSR – dávají tato šetření informaci, která je – co do své specifiky – nezastupitelná (i když zároveň limitovaná informovaností a kompetencí těch, kteří ve výzkumu odpovídají). Vědomi si těchto skutečností, doplňujeme prezentaci výsledků o stručný komentář, v němž chceme především poukázat na některé širší souvislosti zjištěných poznatků.

Výzkum ve svých teoretických východiscích odrážel skutečnost, že když byla v roce 1976 přijata koncepce nové výchovně vzdělávací soustavy, došlo k významným změnám i v oblasti přípravy mládeže pro dělnická povolání. Vytvořila se nová struktura této přípravy, zahrnující dvouleté a tříleté učební obory a čtyřleté studijní obory, ukončené maturitní zkouškou. Střední odborná učiliště, v nichž tato příprava probíhá, získala statut střední školy, poskytující ve dvouletých a tříletých učebních oborech střední vzdělání a ve studijních učebních oborech úplné střední vzdělání. Spolu s tím se změnilo i sociálně právní postavení učňů – žáků SOU.

(1) Výzkum byl proveden standardním postupem ÚVVM – řízenými rozhovory tazatelů s osobami vybranými na základě kvótních pokynů. Sledovanými kvótními znaky byly: pohlaví, věk a typ ekonomické aktivity. Rozmístění tazatelů zajistilo shodu složení výběrových souborů se složením populace z hlediska území (republiky a kraje) a velikosti místa bydliště. Výběrový soubor 1886 respondentů vytvořený kvótní procedurou reprezentoval základní soubor, tj. populaci ČSSR ve věku od 14 let. Výsledky výzkumu byly v rovině interpretace komparovány s obdobně zaměřeným výzkumem, který ÚVVM realizoval v r. 1978. V některých tematických okruzích bylo použito shodné formulace otázek, umožňující posléze srovnání v desetiletém časovém období [Pujman 1978].

Obsahové i funkční sblížení středních škol (vedle SOU ještě gymnázií a středních odborných škol – SOŠ) se stalo předpokladem postupného vyrovnávání jejich společenského poslání i v tom, že všechny tři proudy středního vzdělání jsou formálně rovnocenné (včetně maturitní zkoušky u studijních oborů SOU s maturitami na gymnáziích a SOŠ).

Nové pojetí přípravy mládeže na povolání výrazně ovlivnilo celou školskou politiku vůči této skupině mládeže. Pod vlivem zejména hospodářských potřeb a z nich vyplývajících požadavků došlo ve druhé polovině sedmdesátých let k nárůstu počtu žáků v SOU při současném poklesu podílu žáků výběrových škol (2).

Tato preference má v současné etapě rozvoje společnosti některé závažné důsledky. Na jedné straně byly vytvořeny předpoklady k podstatnému zvýšení kvantitativního rozsahu a vzdělanostně kvalifikační úrovně dělnické třídy jako celku. Na straně druhé tato preference dnes fakticky nejnižšího možného vzdělání (spolu s omezováním dodatečných forem studia při zaměstnání, zejména na vysokých školách (3)) má v globálním pohledu za následek stagnaci vzdělanostní úrovně společnosti a stává se současně jednou z možných bariér dalšího vývoje národního hospodářství [Pavlík 1987].

Při hodnocení změn, jimiž učňovské školství v průběhu posledních deseti let prošlo, se nelze omezit jen na restrukturalizaci vzdělanostní přípravy. Jejich nedílnou součástí jsou i proměny procesu formování společenského vědomí této části mládeže v celém komplexu výchovného působení.

Lze formulovat dva hlavní okruhy těchto proměn. První je spojen s vlastní realizací výchovného procesu a zahrnuje výraznější diferenciaci v individuálně psychologických předpokladech žáků SOU (zavedením studijních oborů se výrazně zvýšil podíl těch, kteří na základní škole dosahovali lepších studijních výsledků), ale i v diferenciaci požadavků na učitele, mistry a vychovatele pro plnění příslušných rolí. Druhý okruh odráží společenské rozpory, produkované současnou etapou společenského vývoje a zahrnující zejména problémy spojené s uplatněním získaných znalostí a dovedností v praxi. To vše se spolu s dalšími individuálně i společensky podmíněnými vlivy (např. hledání adekvátních způsobů trávení volného času apod.) a některými negativními jevy (kouření, alkoholová i nealkoholová toxikomanie, šikanování apod.) v chování části učňovské mládeže (ale nejen jí) podílí na vytváření některých nežádoucích postojů části veřejnosti k tomuto způsobu přípravy na povolání.

Snaha o restrukturalizaci národního hospodářství spojená s přechodem k intenzivním formám jeho rozvoje postupně mění i pohled na problematiku práce a pracovních sil. Rozhodování o vzdělanostně profesionální dráze mladých lidí je stále výrazněji ovlivňováno možnostmi uplatnění po skončení přípravy na povolání. U rodičů se objevují určité obavy o perspektivu pracovního uplatnění dětí, někdy i pochybnosti o zachování komplexu sociálních jistot, a proto hledají takovou vzdělanostně profesionální dráhu, která by možná rizika v dosažitelné míře minimalizovala. Tímto optimem může být pro určité sociální skupiny příprava pro dělnická povolání. V jejich vědomí, přes všechny proměny, jimiž tento způsob přípravy na povolání prošel a nadále prochází, stále ještě přetrvává představa o „zlatém dně“ řemesla a o jistotě práce, kterou dělnické profese představují.

S ohledem na komplexní charakter procesu přípravy mládeže pro dělnická povolání byly ve výzkumu ÚVVM sledovány základní aspekty této problematiky:

(2) V letech 1980–1985 poklesl počet žáků gymnázií a SOŠ (SŠ) o 11 %, zatímco počet žáků SOU stoupl o 14 %.

(3) Podíl studentů studia při zaměstnání ke studentům v denním studiu na vysokých školách v ČSSR poklesl z 30,5 % v roce 1980 na 20,2 % v roce 1985.

- vztah obyvatel ČSSR k dělnickým povoláním a názory na jejich volbu;
- názory na přípravu mladých lidí pro dělnické profese ve středních odborných učilištích;
- názory na problémy spojené se zařazováním absolventů SOU do praxe.

1. Názory na společenský význam dělnických povolání a jejich volbu

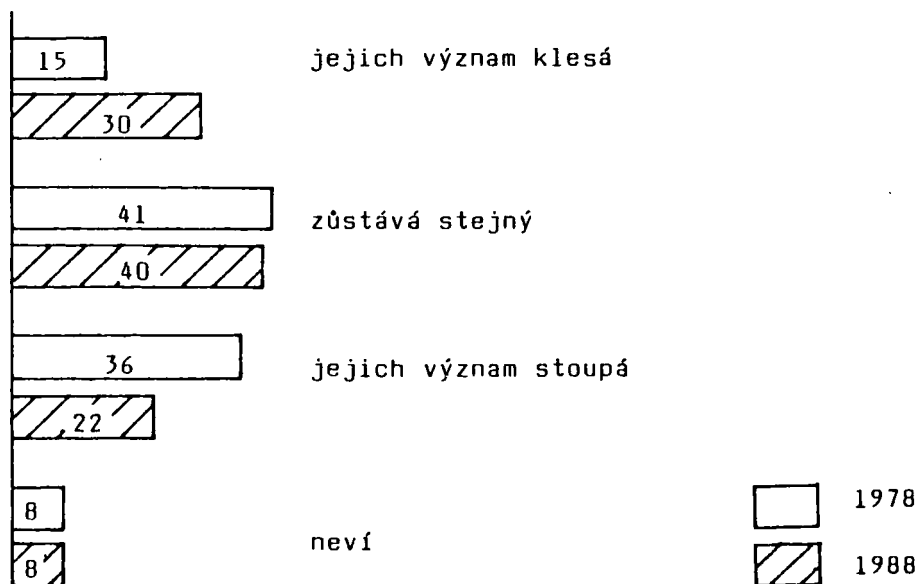
První problémový okruh souvisel se společenským klimatem a jeho vlivem na výchovu mládeže k dělnickým povoláním. Zaostávání socialistických výrobních vztahů a rozvoje výrobních prostředků se nemohlo neodrazit v postojích lidí k práci, kterou na různé úrovni dělby práce vykonávají. Tento rozpor je zvláště intenzívně vnímán v základní rovině pracovního procesu, v materiální výrobě, kde se až příliš často v minulosti spoléhalo na jakýsi automatismus vědeckotechnického rozvoje, což vedlo k podstatnému zaostávání zejména materiálně technického zabezpečení práce i pracovních podmínek (4). Přičteme-li k tomu určité nedocenění sociálních i materiálních potřeb a zájmů dělníků ze strany společnosti, je celkem pochopitelný pokles prestiže dělnických povolání, na který zjištění tohoto výzkumu poukazují.

Souhrnným vyjádřením postoje k dělnickým povoláním je hodnocení jejich současného významu a případných změn, k nimž v dosavadním vývoji došlo. Z hlediska stability jejich společenského významu, tj. jejich potřebnosti, prospěšnosti apod. ukazuje srovnání nynějšího stavu se stavem v roce 1978 na výrazný (dvojnásobný) růst názoru, že společenský význam dělnických povolání dnes klesá (viz graf č. 1). Pokles prestiže dělnických povolání se ukáže

Graf č. 1

Změny v názorech na společenský význam dělnických povolání

(údaje za ČSSR v %, dotázaní ve věku od 18 let, v r. 1978
n = 1 759 dotázaných, v r. 1988 n = 1 715 dotázaných)

(4) Dokládají to ostatně i názory lidí na nevýhody dělnických povolání (špatné pracovní podmínky, hluk, prach, práce tělesně namáhavá, jednotvárná, málo zajímavá).

markantněji, vezmeme-li za základ vzdálenější časový bod, v našem případě rok 1958. Téměř polovina dotázaných se přiklání k názoru, že si dnes váží lidé těchto povolání méně než před třiceti lety. S věkem (a tedy pamětnictvím této doby) pak tato skepse dále roste. Nejrozšířenější je tento názor právě mezi dělníky.

Působení nepříznivého vývoje podmínek a charakteru dělnické práce není přirozeně omezeno jen na ty, kteří již tyto práce vykonávají. Je třeba si uvědomit, že mezi fází volby a přípravy na povolání a jeho výkonem existuje velice těsná informační vazba. Je zprostředkována zejména výchovným působením rodičů vykonávajících tyto práce, v obecnější poloze pak působením veřejného mínění a běžného, často ovšem realitě neodpovídajícího, vědomí.

Názory na dělnická povolání jsou pochopitelně ovlivňovány i objektivními vývojovými procesy, které se v posledních letech projevují v systematicky prosazovaném tlaku na změnu hospodářského mechanismu, v posilování kvalitativních kritérií na úkor kvantitativních, ve zvýraznění zvláště předvýrobních a povýrobních etap. Jedním z projevů těchto změn je i snižování podílu živé práce ve výrobě, tedy relativní pokles zejména průmyslových dělníků ve struktuře zaměstnanosti. Jde o zcela přirozený, celosvětový trend, který se postupně začíná prosazovat i u nás (5).

Důsledkem všech těchto procesů je určitý posun v názorech na dělnická povolání, který se projevuje mimo jiné i v proměně představ o jejich výhodnosti. To, že se v tomto směru prosazují do popředí nepříliš pozitivní charakteristiky (melouchaření, minimální odpovědnost za práci aj.), ovšem nelze omlouvat ani uvedenými vývojovými proměnami, ani malou uvědomělostí dělníků. Jde o prostou (a proto pochopitelnou) reakci na nedostatky ve fungování hospodářského mechanismu a řízení společenských procesů (slabě rozvinutá oblast služeb, „druhá ekonomika“ apod.).

Nejvýraznější výhody dělnických povolání lze uspořádat do dvou skupin:

- a) tato povolání umožňují, aby si člověk udělal spoustu věcí sám (6), jsou vždy potřebná, dávají možnost k melouchům a fuškám;
- b) dělník nemusí řídit jiné lidi, není problémem sehnat práci, má malou nebo žádnou zodpovědnost.

K nevýhodám řadí velká část dotázaných tělesně namáhavou, jednotvárnou, málo zajímavou, normovanou práci, ve špatných pracovních podmínkách a na směny.

Podobná otázka byla i ve výzkumu z r. 1978. Dotázaným, kteří považovali povolání dělníka za nejvýhodnější, byla položena otázka, v čem spatřují jeho výhodnost. K nejčastějším alternativám odpovědi patřily tyto: má jen malou nebo žádnou odpovědnost (24 %), má dobrý plat (17 %), může si udělat mnoho sám pro sebe (14 %), nemusí dojíždět za prací (13 %). Možnost melouchařit uvedla 2 %.

Srovnáme-li tyto charakteristiky s těmi, které se na předních místech umístily dnes, vidíme (bez ohledu na pořadí), že jedna podstatná dnes chybí – výhoda dobrého platu. Současně se na přední místa dostala možnost melouchů a fušek, která před 10 lety obsadila předposlední místo jako téměř bezvýznamná. Dřívější velký význam platu jako legálního prostředku finančního zabezpečení byl tak (alespoň ve vědomí veřejnosti) nahrazen prostředkem více než problematickým, leč patrně dobře fungujícím.

(5) Jestliže v r. 1960 bylo z průměrného počtu pracovníků v průmyslu 79,4 % dělníků, pak v r. 1986 tento podíl poklesl na 71,9 %. Podobně podíl dělníků průmyslových podniků na průměrném počtu pracovníků v národním hospodářství poklesl z 29,5 % v r. 1960 na 26,8 % v r. 1986 (Statistická ročenka 1987, s. 22–28).

(6) Toto zjištění mimo jiné souvisí s nedostatky ve službách, na které upozornil výzkum „Názory občanů na uspokojování jejich potřeb prostřednictvím placených služeb“ (Dubský 1986).

Tabulka 1. Názory na výhody a nevýhody dělnických povolání

(údaje za ČSSR v %, n = 1886 dotázaných ve věku od 14 let)

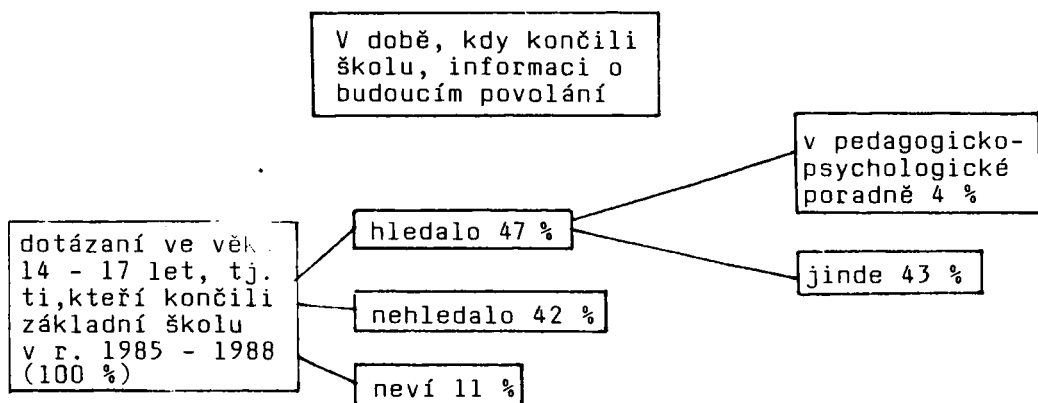
	výhoda	nevýhoda	ani výhoda ani nevý- hoda	dělnických povolání se to ne- týká	neví
Možnost udělat si spoustu věcí sám	88	2	7	1	2
Dělnická povolání jsou vždy potřebná	85	2	10	1	2
Možnost melouchů a fušek	70	3	16	4	7
Dělník nemusí řídít jiné lidi	69	6	17	5	3
Není problém sehnat práci	67	11	13	4	5
Malá nebo žádná odpovědnost	56	6	19	14	5
Při práci se nemusí přilíš přemýšlet	43	15	21	17	4
Není třeba zvyšovat si kvalifikaci	33	15	26	19	7
Platové podmínky	32	33	26	1	8
Práce přesčas	29	40	25	1	5
Rukodělná práce	28	37	27	2	6
Normovaná práce	17	55	21	1	6
Práce na směny	12	66	18	1	3
Špatné pracovní podmín- ky (hluk, prach apod.)	9	76	10	3	2
Málo zajímavá práce	6	54	21	12	7
Jednotvárná práce	6	69	15	6	4
Tělesně namáhavá práce	6	69	21	1	3

Prvním krokem na cestě k budoucímu povolání je jeho volba. Tento krok je dnes realizován (pokud jde o dělnická povolání) zhruba ve 13ti, popřípadě 14ti letech věku dítěte (7), a tak je pochopitelné, že se v něm výrazně odrážejí přání a zájmy rodičů. Stále častěji se prosazuje názor, že tento věk není vhodný pro tak závažné rozhodnutí, jakým je volba povolání. Dnes jej zastává více než polovina dotázaných (8).

Tím, že u nás v žádoucí míře nefunguje dostatečně propracovaný systém poradenství pro volbu povolání (dnešní poradny plní v první řadě funkci náborových středisek pro vojenské školy a pro neatraktivní obory), závisí osud dítěte především na informovanosti rodičů, na jejich zkušenosti či fiktivní představě, na jejich posouzení zejména individuální výhodnosti jednotlivých oborů (viz schéma č. 1).

(7) Vzhledem k tomu, že ve 3. ročníku studia na SOU nastupuje silný tlak na podpis pracovní smlouvy s podnikem, pro který byl žák náborován, lze říci, že děti si – spolu s rodiči – ve 13ti až 14ti letech volí svou životní dráhu nejméně na 8 let dopředu, tj. zhruba do věku, kdy většina z nich začíná uvažovat o založení rodiny. Podle této smlouvy by totiž žák měl (za to, že mu byla poskytnuta tato příprava na povolání, včetně posledních dvou let povinné školní docházky) v podniku zůstat v průměru dalších 5 let. V této souvislosti je také třeba se dívat na problém fluktuace z nástupních podniků, o němž hovoříme dále.

(8) Zde je možné připomenout, že shodný názor měla i většina účastníků ankety odborníků, zařazené do expertizy k úkolu MPSV ČR „Zpráva o využívání kvalifikace absolventů SOU ve vybraných organizacích ČR“ [Buriánek-Kuchař 1988].

Informaci v pedagogicko-psychologické poradně a také v literatuře vyhledávali nejčastěji ti, kteří po skončení základní školy šli na střední školu (respektive SOŠ či gymnázium).

Zde je na místě připomenout vcelku známou skutečnost, že snaží se situace těch dětí, které přicházejí do SOU již předem vybavené základními informacemi o daném oboru, a to jak po stránce odborné, tak sociální. Zkušenosti získané jinými výzkumnými pracovišti přitom ukazují, že mnohdy mají žáci SOU problémy právě s osvojením sociálních charakteristik oboru, na který se připravují, jeho společenské prestiže, příslušných způsobů jednání, které jednotlivé profese vyžadují apod. (9).

2. Názory na přípravu mládeže ve středních odborných učilištích

Výchova a výuka na SOU je téma dnes velice frekventované, neboť z celé naší výchovně vzdělávací soustavy je právě zde nejvíce problémů. Stále zřetelněji se přitom ukazuje, že odstranění jejich příčin je závislé na řešení některých koncepčních otázek vztahujících se k celému střednímu školství (i k základní škole).

Pokud jde o změny, jimiž učňovské školství prošlo během posledních deseti let, výzkum sledoval, do jaké míry se odrazily v povědomí lidí a jak jsou hodnoceny (viz schéma č. 2).

Určité změny v této oblasti zaregistrovala více než polovina dotázaných, z toho více než třetina soudí, že školství prodělalo velkou změnu. Desetina respondentů je opačného názoru a domnívá se, že k žádné změně nedošlo.

Nejde ovšem jen o samotné uvědomění si těchto změn, ale zejména o jejich obsahové zaměření. V tomto směru převládá názor, že ve výuce došlo ke kvalitativním změnám (včetně zvýšení rozsahu teoretické výuky), že se zlepšilo materiální zabezpečení učňovského školství. Necelá pětina respondentů vidí změnu především v možnosti získat maturitu.

Nesporně zajímavé jsou názorové difference mezi ČSR a SSR, které naznačují určité rozdíly v rozvoji učňovského školství v obou republikách. Tuto tezi plně potvrzují i názory na prospěšnost realizovaných změn. Jestliže v ČSR je pozitivně hodnotilo 30 % dotázaných, pak

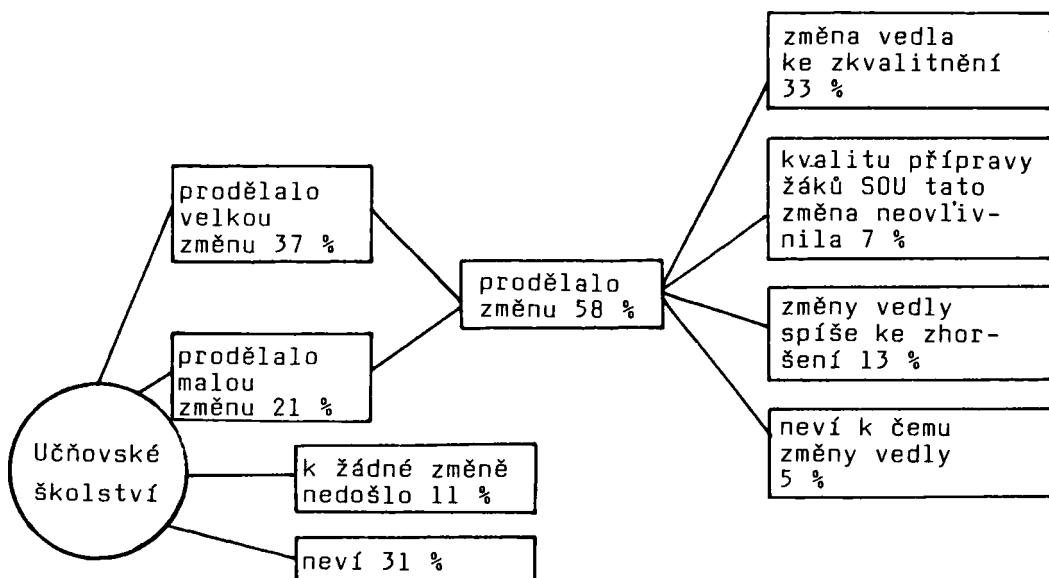
(9) Destabilizačně působí často ten fakt, že si děti volí SOU jako náhražku za výběrovou střední školu. V těchto případech nelze počítat s tím, že si prostě zvyknou, nýbrž by jim měla být hned od počátku věnována zvýšená pozornost (viz např. výzkumu žáků SOU prováděné ÚML UK a FF UK, výzkumné zprávy VUOŠ aj.).

v SSR 43 %. Naopak, záporně je v ČSR hodnotilo 16 %, avšak v SSR jen 5 %. I když může jít do určité míry o svého druhu historicky podmíněnou skepsi vůči tomuto druhu přípravy na povolání v ČSR, jádro rozdílu bude patrně v již zmíněné realizační fázi.

V celé ČSSR pouze jedna třetina dotázaných soudí, že učňovské školství se v posledních 10 letech zlepšilo. Dílčí změny, k nimž od 1. 9. 1988 v našem učňovském školství došlo, stále častěji navozují otázku adekvátnosti stávajícího systému jeho organizace. Podstatné zvýšení vlivu podniku na SOU (včetně případného převedení SOU pod přímou správu podniků) vyvolává reálné obavy o osud pojetí SOU jako součásti státem řízeného středního školství. Proto se dnes v odborných kruzích objevuje názor, že děti, které se rozhodnou pro přípravu na dělnická povolání, by měly absolvovat povinnou školní docházku (desetiletou) na jednom typu školy (10). Tím by se mohl řešit i letitý spor o poměr teoretické a praktické výuky i faktické zrovnoprávnění žáků SOU s ostatními středoškoláky.

Myšlenka zrovnoprávnění SOU s ostatními typy středních škol je nesporně progresivní, byla ovšem částečně znehodnocena nesprávným názorem, že totiž žáci, kteří na SOU nastupují, se příliš neliší od těch, kteří studují ostatní typy středních škol. Snaha po vyrovnání šancí pro uplatnění absolventů jednotlivých středních škol v praxi tak byla zaměněna za umělou rovnost žáků při vstupu na střední školy a v průběhu vlastní přípravy na povolání. Na ty, jejichž prospěch na základní škole byl většinou slabší či slabý, a kteří dělnická povolání zvolili zejména proto, aby minimalizovali další pobyt ve škole a mohli jít co nejdříve pracovat, byly kladeny nároky nepřilíš vzdálené těm, které byly uplatňovány na žáky výběrových

Schéma č. 2

(10) Jinými slovy, šlo by o dokončení povinné školní docházky na základní (či jinak nazvané) škole, na níž by navazovalo dvouleté (místo nynějšího tříletého) a jednoleté (místo nynějšího dvouletého) již pouze odborně profilované studium na SOU. Ta by pak, bez rizika prosazení podnikových zájmů nad státními, mohla být podřízena podnikům, které by tak současně měly možnost přímo ovlivňovat přípravu svých budoucích pracovníků. Tento či podobně formulovaný názor se stále častěji objevuje např. v diskusích na stránkách Rudého práva a byl velice častý i v již citované expertize k úkolu MPSV ČSR [Buriáněk-Kuchař 1988].

Graf č. 2

Názory na důvod zájmu o studium studijních oborů s maturitou na SOU

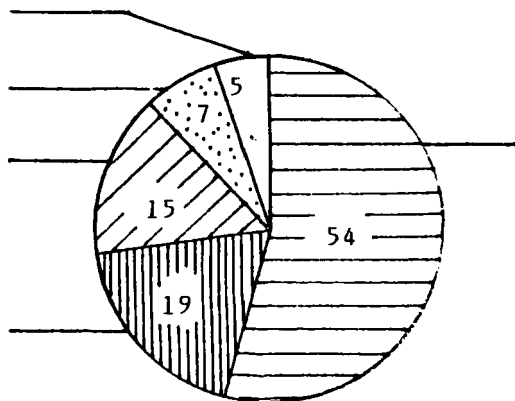
(údaje za ČSSR v %, n = 1 886 dotázaných ve věku od 14 let)

neví

jiný názor

zájem vykonávat náročná dělnická povolání, vyžadující úplné střední vzdělání

zájem získat maturitu a tím i možnost studovat na vysoké škole

zájem získat maturitu a tím i možnost vykonávat technicko-hospodářské funkce

středních škol. Ti ovšem vedle lepšího prospěchu, jehož dosahovali na ZŠ, mají většinou i výraznější motivaci pro další studium. Samostatným problémem jsou v této souvislosti studijní obory SOU, které se navzdory dobře míněné představě spíše než typem přípravy na náročná dělnická povolání staly kanálem, jímž lze s relativně menší námahou získat maturitu, a tím i potřebné oprávnění pro výkon technicko-hospodářských funkcí (11).

Jak ukazuje graf č. 2, v povědomí většiny lidí jsou studijní obory s maturitou spojovány nikoli se získáním předpokladů pro výkon náročných dělnických povolání, nýbrž s možností vykonávat technicko-hospodářské funkce. Na to ostatně – z jiného pohledu – poukázali i někteří dotázaní, kteří formulovali svoji odpověď po svém (kategorie „jiný názor“), například takto: „chtějí získat maturitu s menší námahou“.

Pozornost zasluhuje to, že nejčastěji to byli právě techničtí pracovníci (71 %), kteří zájem o studijní obor s maturitou spojovali s možností vykonávat technicko-hospodářské funkce.

I ona často proklamovaná možnost dalšího studia na vysoké škole pro nejlepší absolventy studijních oborů SOU je málo reálná. Rozbory úspěšnosti studia, zejména na vysokých školách technických směrů, zcela zřetelně ukazují, že jen malé procento těch, kteří se ke studiu přihlásí po ukončení SOU, jej také dokončí. Hlavní příčinou přitom není nižší úroveň schopností těchto studentů, ale zejména malá motivace pro studium a absence potřebných studijních návyků (což je naopak rysem absolventů výběrových škol) [Freiová-Zamastilová 1987].

Další skupina aktuálních otázek je spojena se zabezpečováním výuky na SOU. Jak ukazuje tabulka č. 2 pokud jde o kádrové a materiální zabezpečení výchovy a výuky, nejlépe je hodnocena úroveň učitelů (mají velmi nebo spíše vysokou úroveň – uvedlo 34 % dotázaných).

(11) Z výzkumu žáků 4. ročníků studijních oborů, realizovaného v r. 1988 na 13ti SOU v ČSR v 5ti hlavních odvětvích, vyplývá, že rodiče žáků těchto oborů preferují získání maturity v 94 % případů. Pouze 27 % žáků chtělo jít po ukončení studia vykonávat dělnické profese, zbývající část technicko-hospodářské funkce [Kuchař 1988].

Tabulka 2. *Názory na úroveň některých činitelů v procesu přípravy žáků SOU*
(údaje za ČSSR v %, n = 1886 dotázaných ve věku od 14 let)

	velmi vysoká	spíše vysoká	střední	spíše nízká	velmi nízká	neví
Úroveň učitele SOU	4	30	42	6	1	17
Úroveň materiál- ního, technického a strojního za- bezpečení výuky v SOU	5	20	41	11	3	20
Úroveň mistrů odborného výcviku	4	21	46	12	2	15
Úroveň vychova- telů v SOU	1	11	36	23	7	22

Tabulka 3. *Názory na rozsah praktické a teoretické výuky v SOU*
(údaje v %, 1308 dotázaných v ČSR, 578 dotázaných v SSR)

		nadbytečný	rozsah je přiměřený	nedostatečný	neví
Praktická výuka	ČSR	1	42	44	13
	SSR	3	54	27	16
Teoretická výuka	ČSR	33	47	5	15
	SSR	25	53	7	15

Méně příznivě je posuzována úroveň mistrů a materiální, strojní a technické zajištění výuky. Úroveň vychovatelů považuje 30 % dotázaných za nízkou. Toto pořadí lze hodnotit jako tradiční. Má řadu příčin, a to jak v oblasti přípravy těchto pracovníků, tak zejména v úrovni společenského ohodnocení jejich práce, a to finančního i morálního.

Třebaže difference v odpovědích dotazovaných z ČSR a SSR nejsou příliš výrazné, lze konstatovat, že ve všech sledovaných otázkách (zejména v hodnocení vychovatelů) vyznívají názory obyvatel SSR příznivěji.

Mezi často diskutované problémy jak v rámci laické, tak i odborné veřejnosti patří proporce teoretické a praktické výuky. Rozdíly v názorech občanů ČSR a SSR znázorňuje tabulka č. 3.

Rozsah teoretické výuky je dnes hodnocen nejčastěji jako přiměřený (49 %), nebo – zejména v ČSR – jako nadbytečný (31 %). Pokud jde o praktickou výuku, pouze minimum dotázaných považuje její rozsah za nadbytečný, asi dvě pětiny jej však označují za nedostatečný (12) (v ČSR dokonce 44 %, SSR 27 %).

(12) Problematika proporcí teoretické a praktické výuky byla sledována již ve výzkumu z r. 1978, avšak jinak konstruovanou otázkou. 50 % dotázaných tehdy uvedlo, že v učení má být více praktické přípravy než teoretické, 6 % upřednostňovalo teoretickou výuku, 40 % konstatovalo, že praktické a teoretické přípravy by mělo být stejné (4 % nevěděla) [Pujman 1978 : 32].

Toto hodnocení se ovšem, mimo jiné, liší podle věku hodnotitele – s rostoucím věkem klesá podíl těch, kteří teoretickou výuku hodnotí jako nadbytečnou, zatímco s klesajícím věkem roste hodnocení praktické výuky jako vcelku přiměřené. Bývá poukazováno na odtrženost přípravy na povolání od praxe, na relativně vysoké nároky na osvojování teoretických poznatků, na to, že jde do určité míry o výchovu ve „skleníkovém prostředí“, což má za následek částečné snížení manuální úrovně a řemeslné zručnosti absolventů SOU. V případě názorů na nedostatečné pracovní mistrovství a řemeslnou zručnost je však třeba si položit současně i otázku, do jaké míry tento jev souvisí s celkovým procesem snížení kultury řemeslné práce. Jednoduše řečeno – řada podniků produkuje zmetky nikoli proto, že by byli mladí lidé špatně vyučeni, ale proto, že tento stav nikomu příliš nevádí.

Tabulka 4. Názory na výchovu a výuku v středních odborných učilištích
(údaje za ČSSR v %, n = 1886 dotázaných ve věku od 14 let)

	rozhod- ně ano	spíše ano	spíše ne	rozhod- ně ne	neví
Připravuje dobře mladé lidi na výkon budoucího povolání po teoretické stránce	11	59	16	3	11
Pěstuje kladný vztah ke společnosti a k lidem	9	45	28	7	11
Je na mladé lidi náročná	10	38	38	6	8
Vede mladé lidi k tvořivé činnosti	5	43	34	6	12
Připravuje dobře mladé lidi na praktický výkon budoucího povolání, dělá z nich dobré řemeslníky	8	39	33	10	10
Vede je k účtě k práci	6	37	35	12	10
Učí je překonávat překážky v práci i v životě	6	35	38	10	11

Výuku a výchovu žáků SOU nelze redukovat pouze na praktickou a teoretickou přípravu. Jde o proces, který má řadu aspektů, jež se ve svém souhrnu podílejí na utváření osobnosti mladého člověka.

Jak vyplývá z tabulky č. 4, nevyznívá hodnocení procesu výchovy a výuky v SOU příliš příznivě. Pouze dvě ze sledovaných položek získaly nadpoloviční souhlas (připravuje dobře po teoretické stránce a pěstuje kladný vztah ke společnosti). Pokud jde o otázku vedení k účtě k práci a překonávání překážek v práci a v životě, zde dokonce nesouhlas převážil nad souhlasem.

Ve všech sledovaných oblastech (až na položku „je na mladé lidi náročná“) vyznívá hodnocení dotázaných v SSR pozitivněji než v ČSR.

3. Názory na připravenost absolventů SOU na požadavky současné a budoucí praxe

Odpovědi dotázaných na otázku, jak jsou připraveni absolventi středních odborných učilišť na dobrý výkon svého povolání, přinesly informaci, která nutí k zamyšlení nad adekvátností přípravy. Zatímco zhruba polovina vyslovila názor, že jsou připraveni velmi dobře a spíše dobře, více než čtvrtina měla za to, že jsou připraveni spíše špatně a velmi špatně.

Pozornost zaslouží významně pozitivnější hodnocení připravenosti absolventů SOU dotázanými z SSR než z ČSR, dále růst podílu negativních názorů na tuto otázku v souvislosti s vyšším věkem respondentů. Zajímavé je mimořádně vysoké procento ocenění dobré připravenosti absolventů samotnými žáky SOU (13).

Výsledky výchovně vzdělávacího procesu na SOU jsou kontrolovány a ověřovány praxí. Spor mezi školou a praxí lze označit téměř za tradiční, zejména pak v tom smyslu, že pracovníci z praxe si trvale stěžují na neadekvátnost odborné přípravy absolventů SOU, zatímco učiliště reagují vcelku logickým argumentem o nezbytnosti určitého předstihu školní přípravy před požadavky praxe. Skutečností je, že současná převažující úroveň technické vybavenosti dělnické práce není příliš vysoká, je třeba ji v poměrně krátké době výrazně pozdvihnout, a z tohoto hlediska lze tedy do jisté míry přijmout argumenty zástupců SOU. Na druhé straně učiliště jsou zde především proto, aby naplňovala reálné potřeby praxe, aby připravovala žáky pro takovou úroveň technického vybavení, která ve skutečných podmínkách existuje. Tento zdánlivý rozpor může být částečně řešen hlubším propojením přípravy na povolání na SOU s podniky (ovšem při zachování státního dozoru nad úrovní této přípravy).

Současně je ovšem třeba říci, že podniky dnes nevěnují příliš pozornosti nově nastupujícím absolventům SOU. Třebaže ve většině z nich bývají zpracovávány plány nástupní praxe, jejich dodržování a kontrola jsou téměř vždy formální, pro podnik a odpovědné pracovníky nepříliš závazné (14).

Problematika průběhu adaptačního procesu byla v našem výzkumu sledována ve dvou rovinách:

- 1) existence a příčiny těžkostí při zapracování absolventů SOU,
- 2) příčiny jejich odchodu z nástupních závodů.

Více než polovina dotázaných si myslí, že absolventi SOU mají určité těžkosti při zapracování ve svém prvním zaměstnání. Častěji tak soudí muži než ženy a dále dotázaní středního věku.

Problémy spojené se zapracováním mohou mít různou povahu. Ve výzkumu byla tato problematika sledována baterií, která měla 10 položek (viz tabulka č. 5).

Nadpoloviční většina dotázaných uvedla čtyři druhy důvodů těžkostí:

- 1) absolventům bývá často přidělována podřadná práce,
- 2) nemají dostatečné praktické dovednosti,

(13) Jde zřejmě o jev, který byl pozorován ve výzkumu ÚVVM z r. 1986, zjišťujícím názory mladých lidí na jejich životní perspektivy a uplatnění při řízení. Z něho vyplynulo, že žáci mají značnou důvěru ve svou připravenost před nástupem do zaměstnání, avšak po zkušenostech v praxi je tato důvěra narušena skepsí.

(14) Pro podnik je často lákavější (zejména z ekonomického hlediska) tzv. nábor od brány, tedy nábor lidí, kteří sice často nemají příslušnou kvalifikaci, ale mají delší praxi a jsou tedy relativně lépe využitelní než absolventi SOU, kteří tyto zkušenosti zcela postrádají a jejich pracovní výkon je přirozeně i nižší. Takový způsob jednání s absolventy rozhodně nepřispívá k jejich pozdější stabilizaci. Navíc vytváří i určité negativní postoje, přenášející se prostřednictvím zpětné vazby i na ty, kteří se na dané povolání v SOU teprve připravují.

3) většina mladých lidí dnes nemá k práci dobrý vztah

4) zapracování absolventů není věnována dostatečná pozornost ze strany pracoviště.

Dva důvody se tedy týkají podmínek zapracování a dva úrovně připravenosti absolventů.

Názory občanů ČSR a SSR byly rozdílné ve čtyřech případech a to pokud jde o:

- nedostatek praktických dovedností (ČSR – rozhodně ano a spíše ano – 63 % : SSR – 57 %),
- špatné přijímání absolventů SOU v pracovních kolektivech (ČSR – 32 % : SSR – 38 %),
- podceňování absolventů staršími pracovníky (ČSR – 33 % : SSR – 43 %),
- přidělování podřadné práce absolventům (ČSR – 65 % : SSR – 70 %).

Tabulka 5. Názory na důvody těžkostí při zapracování absolventů středních odborných učilišť (údaje za ČSSR v %, n = 1886 dotázaných ve věku od 14 let)

Těžkosti v podmínkách práce a v chování podniku a pracovníků k absolventům SOU:

	rozhod- ně ano	spíše ano	spíše ne	rozhod- ně ne	neví
Absolventům bývá často při- dělována podřadná práce	11	55	19	4	11
Otázce zapracování absolventů učilišť není věnována dostatečná pozornost ze strany pracoviště, kde nastupují	9	45	26	6	14
Doba určená k zapraco- vání je nedostatečná	7	37	30	6	20
Pracovní kolektiv na čerstvé absolventy při plnění pracovních úkolů doplácí	6	32	33	8	21
Starší pracovníci absol- venty učilišť podceňují a zesměšňují	4	32	42	11	11
V pracovních kolektivech jsou čerství absolventi učilišť špatně přijímáni	4	30	42	9	15
Těžkosti vyvolané úrovní připravenosti a chováním absolventů SOU:					
Absolventi učilišť nema- jí dostatečné praktické dovednosti, dostatečnou řemeslnou zručnost	16	45	26	6	7
Většina mladých lidí nemá dnes k práci dobrý vztah	11	50	29	5	5
Příčinou potíží je neukáz- né chování absolventů učilišť	6	42	36	6	10
Absolventi učilišť nemají dostatečné teoretické znalosti	5	25	46	14	10

Tabulka 6. *Názory na nejčastější důvody odchodů absolventů SOU z nástupních závodů*
(údaje za ČSSR v %, n = 1886 dotázaných ve věku 14 let)

Důvody	rozhod- ně ano	spíše ano	spíše ne	rozhod- ně ne	neví
Jdou tam, kde získají lepší sociální podmínky, například byt	67	30	1	0	2
Chtějí si více vydělat	64	32	2	0	2
Odházejí do odvětví, kde je práce lehčí	20	55	17	2	6
V průmyslu jsou obtížnější podmínky práce, pracuje se ve značné míře na zastaralých strojích	22	49	15	2	12
Jinde je větší možnost vedlejšího příjmu	27	43	16	2	12
Odházejí pod vlivem prvních zkušeností z práce	8	61	19	3	9
Práce v průmyslu je normována více než jinde	22	42	18	2	16
V mladých lidech není vy- pěstován správný poměr k práci	17	46	26	4	7
Odházejí tam, kde není pevně stanovena pracovní doba, nejsou píchací hodiny	21	37	26	5	11
Práce v továrně není dnes pro mladého člověka zajímavá	12	46	29	5	8
Je to přirozená vlastnost mladých lidí, chtějí po- znat, jak se pracuje jinde, získat širší zkušenosti	13	40	32	8	7
Od čerstvých absolventů učilišť se požaduje, aby od začátku pracovali stej- ně jako zkušení dělníci	11	35	34	6	14
Odházejí pod vlivem zku- šeností, které získali již během učení	5	41	34	6	14
Není systematicky prová- děno zapracování mladých dělníků	7	36	29	4	24

Opět zde tedy figurují základní negativní vlivy působící na učňovskou mládež – vztah podniku k vlastním pracovníkům, nedostatky v předchozí školní přípravě na SOU a výchovné problémy, odrážející nedostatky ve sféře sociálních vztahů, rodinou počínaje a společností konče.

K důvodům, které nejčastěji vedou mladé lidi k odchodu z průmyslových podniků (viz tabulka č. 6), v jejichž SOU se vyučili, patří podle názorů lidí nejčastěji:

- 1) snaha získat lepší sociální podmínky (např. byt),
- 2) lepší výdělek,
- 3) lehčí práce,
- 4) to, že se v průmyslu pracuje v obtížných podmínkách na zastaralých strojích,
- 5) jinde je možnost vedlejších příjmů,
- 6) odcházejí pod vlivem prvních zkušeností z praxe.

Zcela rozhodující jsou přitom první dva důvody, jejichž naplnění je pro mladého člověka životní nutností. Jestliže jim podnik jejich saturaci zabezpečit nemůže, hledají náhradní řešení, jehož výsledkem je fluktuace. Další z nejčastěji udávaných důvodů pak odrážejí reakci mladých lidí na charakter práce v průmyslu. Pomalé tempo zavádění technických inovací a přetrvávající tradiční dělba práce dále zdůrazňují rozpor mezi tou prací, na níž se připravovali v SOU, a tím, s čím se většinou setkávají na nových pracovištích (15). Vzniklou nespokojenost pak řeší hledáním jinde, v jiných podnicích či odvětvích. Specifickým problémem je ovšem úloha vedlejších příjmů, sekundární ekonomiky, což je jev dnes velice frekventovaný a v řadě oborů již předem uvažovaný. Poměrně vysoké hodnocení jeho významu opět indikuje závažné společenské problémy v oblasti charakteru i odměňování dělnické práce.

Závěr

Tématem fluktuace a jejích příčin se dostáváme opět na začátek celého procesu volby povolání. Lze totiž považovat za prokázané, že s prací se identifikují (a tedy i v podniku lépe stabilizují) především ti, kteří si ji vybrali dobrovolně, po uvážení všech pozitivních i negativních charakteristik. Naopak ti, kteří k této volbě byli jakkoli donuceni, případně neměli jinou možnost výběru, snáze podléhají svodům jiného podniku, či dokonce jiné práce.

Lze očekávat, že postupná změna hospodářského mechanismu s sebou přinese i proměnu názorů na výkon dělnických povolání i podmínek, v nichž tato příprava probíhá. Vezmeme-li současně v úvahu i dopad demografických procesů do sféry učňovského školství (zejména kvantitativní nárůst počtu žáků SOU při současných omezených podmínkách jejich přípravy, ale i uplatnění v praxi), dojde v nejbližších pěti letech patrně k dalšímu prohloubení stávajících rozporů.

Literatura

- Buriánek, J. – Kuchař, P.: *Stabilizace a využívání kvalifikace absolventů SOU*. Expertizní studie. Praha, FF UK 1988.
- Dubský, J. a kol.: *Názory občanů na uspokojování jejich potřeb prostřednictvím placených služeb. Závěrečná zpráva z výzkumu*. Praha, ÚVVM 1986.

(15) Na rozpor mezi přípravou na povolání a praxí poukázal i výzkum „Názory mladých lidí na jejich životní perspektivy a uplatnění při řízení (ÚVVM 1987).

- Freiová, E. – Zamastilová, K.: *Rozbor studia 2. ročníku F2 a F3*. Praha, VÚIS ČVUT 1987.
- Hampl, S. a kol.: *Názory mladých lidí na jejich životní perspektivy a uplatnění při řízení*. Závěrečná zpráva z výzkumu. Praha, ÚVVM 1986.
- Kuchař, P.: *Výzkum žáků studijních oborů SOU*. Praha, ÚML UK 1988.
- Pavlík, O.: *Podle potřeb budoucnosti. K aktuálním otázkám školské politiky*. Rudé právo 1. 10. 1987.
- Pujman, I. a kol.: *Názory občanů na přípravu mládeže pro dělnická povolání*. Závěrečná zpráva z výzkumu. Praha, ÚVVM 1978.